

Весна Радић
Вујадин Иванишевић

ВИЗАНТИЈСКИ НОВАЦ

из НАРОДНОГ МУЗЕЈА
у БЕОГРАДУ

BYZANTINE COINS

Vesna Radić
Vujadin Ivanišević

FROM THE NATIONAL MUSEUM
IN BELGRADE

Весна Радић
Вујадин Иванишевић

ВИЗАНТИЈСКИ НОВАШ

из НАРОДНОГ МУЗЕЈА
у БЕОГРАДУ

BYZANTINE COINS

FROM THE NATIONAL MUSEUM
IN BELGRADE

Весна Радић
Вујадин Иванишевић

ИЗДАВАЧ PUBLISHED BY
Народни музеј у Београду National Museum in Belgrade
Београд, Трг Републике 1а Belgrade, Trg Republike 1a
www.narodnimuzej.org.yu www.narodnimuzej.org.yu

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК EDITOR IN CHIEF
Татјана Цвјетићанин Tatjana Cvjetićanin

РЕЦЕНЗЕНТИ REVIEWES
Милоје Васић Miloje Vasić
Љубомир Максимовић Ljubomir Maksimović

ПРЕВОД TRANSLATION
Тамара Родвел-Јовановић Tamara Rodwell-Jovanović
Жељко Радуловић, стр 6 Željko Radulović, page 6

ЛЕКТОР SERBIAN LANGUAGE EDITOR
Јелена Бјелајац-Павловић Jelena Bjelajac-Pavlović

ФОТОГРАФИЈЕ PHOTOGRAPHS
Небојша Борић Nebojša Borić

ЛИКОВНО-ГРАФИЧКО РЕШЕЊЕ GRAPHIC DESIGN
И ПРИПРЕМА ЗА ШТАМПУ AND PREPRESS
МАРТИНА MARTINA

ШТАМПА PRINTED BY
Публикум, Београд Publikum, Beograd

ТИРАЖ CIRCULATION
1000 1000

ISBN 86-7269-086-9 ISBN 86-7269-086-9

Штампање ове књиге This book was published
омогућило је with support
Министарство културе of the Ministry of Culture
Републике Србије of Republic of Serbia

САДРЖАЈ CONTENT

РЕЧ УРЕДНИКА 7
EDITORIAL 6

1 ИСТОРИЈАТ ЗБИРКЕ 9
THE HISTORY OF THE COLLECTION 43

2 ВИЗАНТИЈСКИ НОВАЦ НА ТЛУ СРБИЈЕ 17
BYZANTINE COINS IN THE TERRITORY OF SERBIA 51

3 НОВЕ ВРСТЕ И ВАРИЈАНТЕ ВИЗАНТИЈСКОГ НОВЦА 39
NEW ISSUES AND VARIETIES OF BYZANTINE COINS 73

4 КАТАЛОГ ЗБИРКЕ 75
CATALOGUE

5 БИБЛИОГРАФИЈА 225
BIBLIOGRAPHY

The history of the numismatic collection in the National Museum began in parallel with the earliest interest in the safeguarding of the cultural legacy and the first collecting vigour at the beginning of the 19th century, made official with the founding of the National Museum in 1844. The core from which the Museum had evolved, from a single safe in the Ministry of Education with a collection itemized under 79 numbers to the present day collection containing the most significant and the most representative evidence of the historical and cultural development of the Central Balkans, consists of the collections of old and rare coins. Over 200,000 specimens of coins, medals, orders, and seals are kept by the Numismatics Department, organized in ten main collections, including individual finds and hoards, from Ancient Greek to Modern Age coins and paper banknotes.

Although the National Museum and its contents have changed significantly from its beginning, its role and purpose have remained constant: to be dedicated to protection, interpretation, and promotion of the multilayered cultural heritage of Serbia and its surroundings, in which publishing is given a special status. The collections of the Museum are presented in several series of catalogue editions (the series Prehistory, Antiquity, Middle Ages, Art History), as well as in a series of monograph editions and several periodicals.

With the publication of this catalogue the collection of Byzantine coins has become the first collection of the Numismatics Department to be systematically treated and comprehensively presented. Its publication marks the launch of a new series within the Collection Catalogue editions, the Numismatics series. As much as with this first one, with the scholarly catalogues experts will undertake the extraordinary task of making unfamiliar or virtually unknown funds – an exceptionally rich, complex, and diverse numismatic collection – available for further research and interpretation, and also to make it accessible to a wider audience. With this, the National Museum continues to realize systematically its basic role, which is often a most demanding and a most extensive one.

Историјат нумизматичке колекције Народног музеја почиње истовремено са првим интересовањима за очување баштине и првим сакупљачким страстима појединаца почетком 19. века, озваничен оснивањем Народног музеја 1844. године. Језгро из којег се развио Музеј, од једне касе у Министарству просвете 1848. године, са фондом заведеним под 79 редних бројева, до садашњих колекција које садрже најзначајнија и најрепрезентативнија сведочанства о историјском и културном развоју централнобалканског подручја, представљају управо збирке старог и ретког новца. Данас Одељење за нумизматику чува, у фондовима који обухватају појединачне налазе и оставе, преко 200.000 примерака новца, медаља, ордења и печата, систематизованих у 10 основних збирки, од античког грчког до модерног новца.

Иако се Народни музеј и његов садржај увелико променио од оснивања, улога и сврха остале су му константне: он је посвећен заштити, интерпретацији и промоцији слојевитог културног наслеђа Србије и њеног окружења, где посебно место има издавачка делатност. Колекције Музеја представљене су кроз едицију каталога збирки (серије Праисторија, Антика, Средњи век, Историја уметности), као и серије монографија и више периодичних издања.

Колекција византијског новца овим каталогом постаје прва збирка Одељења за нумизматику систематски обрађена и представљена у потпуности. Њиме се покреће нова серија у оквиру едиције Каталога збирки – Нумизматика. Стручњаци ће у овим студијским каталозима, једнако као и у првом, на себе преузети изузетан задатак да мало познате или готово непознате целине – изузетно богат, сложен и разнородан нумизматички фонд – учине доступним за даља истраживања, даљу интерпретацију и отвореним за публику. Народни музеј овим наставља да ситематски реализује своју основну и често најзахтевнију и најобимнију улогу.

Колекција византијског новца Народног музеја у Београду са својим репрезентативним фондом од преко десет хиљада примерака, систематизованих у збирке појединачних налаза и остава, преко царског ковања у злату, сребру и бронзи, прати новчарство византијске државе од V до XV века, као и монетарне токове на централном балканском простору везане за северозападни део Царства.

Њено сакупљање покренуле су колекционарске страсти које је талас европског романтичарског покрета у XIX веку, кроз пробуђено интересовање за прошлост, донео ослобођеној Србији у времену њеног грађанског културног успона са којим се јавља и свест о потреби настанка прве државне музејске институције, данас Народног музеја у Београду.

Његовим оснивањем, везаним за познати допис који је начелник Попечитељства просвештенија, Јован Стерија Поповић (1806–1856), послао 10. маја 1844. године свим начелствима по Србији о сакупљању старог новца и других древности, истовремено започиње и дуг историјат најстаријег и најбројнијег фонда Народног музеја, његове нумизматичке колекције.¹

У романтичарском заносу, њен темељ су поставили житељи тадашње Србије, „дародавци-родољуби“, одговарајући на поменути научно-патриотски апел поклонима за будућу музејску нумизматичку збирку. Најстарији подаци о њима су у музејском инвентару: *Списак ствари музеуму србском принадељећи, установљеном већ 1848. године.*² Настао из потребе евиденције и надзора над свим музејским предметима који су због непостојања зграде Музеја чувани на неколико места у касама Попечитељства просвештенија и финансија, као и Друштва Српске словесности, овај инвентар има посебан значај за нумизматичку збирку Музеја. Он садржи попис тадашње целокупне колекције од око две хиљаде примерака, као

1 Архив Србије,
МПс, ф4, 519, 1860.

2 Дробњаковић 1949, 35–46;
Инвентар се чува
у Документационом центру
Народног музеја у Београду.

најбројније у Музеју и, истовремено, хронолошком класификацијом примерака, од времена антике до савременог доба према ковањима владара и држава, одаје јасну намеру својих идејних утемељивача да се њено даље попуњавање развија у правцу формирања опште збирке новца.

У складу са концепцијом збирке и бројним налазима новца Византије, који је дуго циркулисао на нашем тлу као последица продора на Балкан, освајања територије и успостављања византијске власти на стратешки важној дунавској граници, веома рано се запажа потреба сакупљања византијског новца и формирања нумизматичке колекције.

За разлику од већине европских музејских збирки византијског новца које свој настанак везују за раније сакупљене, најчешће приватне колекције које су као поклон представљале значајан темељ и велику олакшицу у њиховом даљем попуњавању, колекција византијског новца Народног музеја је, нажалост, формирана под другим околностима и имала је пред собом дуг и тежак пут развоја.³

Њеним зачетницима могли би се сматрати поклони, али и први откупи, четрдесет примерака сребрног и бронзаног новца, као и једног златника, наведених у инвентару из 1848. године у, по први пут, издвојеној групи, означеној као византијски новац. Пописао их је и зналачки одредио др Јанко Шафарик (1814–1876), знаменити истраживач наших старина и један од најистакнутијих заговорника идеје оснивања Музеја. Свој пуни допринос његовом развоју, када он „постаје права музејска установа“⁴ и формирању његове нумизматичке колекције, Шафарик је дао од 1861. године, када је постао директор Народног музеја, а нумизматика његова основна научна преокупација. Од тог времена, научни метод у обради нумизматичког материјала одвојио је његове радове, ослобођене карактеристичног романтичарског заноса, од наших првих текстове из ове области,⁵ а музејској колекцији дао профил савремених нумизматичких збирки. Резултат тога била је хронолошка подела целокупне музејске колекције на четири целине. Византијски новац је издвојен као посебна збирка, систематски сређена, хронолошки подељена и инвентарисана у засебном инвентару кога је Шафарик назвао *Списак старијих новца римско-византијских налазећи се Народног музеуму при Пољечкој Просвешћенији*.⁶ Попис сваког комада из збирке, са детаљним описима представа и прецизно прочитаним легендама, урађен је са знањем базираним на коришћењу у то време познате нумизматичке литературе. Имајући у виду тада установљену и до данас задржану хронолошку границу којом је у збирци обележен почетак ковања византијског новца – време цара Аркадија и његових наследника у источном делу Царства, могло би се закључити да је Шафарик био доступан познати Сабатјеов корпус као узор за овакву одлуку.⁷

- 3 Нумизматичке колекције Националне библиотеке у Паризу, и Универзитета у Упсали.
- 4 Поповић, Јевремовић 1994, 11.
- 5 Светић 1826, 191–196.
- 6 Инвентар се чува у Архиви Народног музеја у Београду.
- 7 Sabatier 1862.

Суд о тадашњој збирци, као о „најсавршенијој колекција музеја“, изрекао је 1869. године Стојан Новаковић (1842–1915), Шафариков наследник, у време свог постављења на место управника Музеја.⁸ Истовремено, била је то похвала Шафариком раду, касније потврђивана кроз рад свих који су руковали колекцијом, поштујући принципе тада установљене у научној обради и даљем попуњавању и сакупљању, превасходно примерака византијског новца који по месту налаза потичу са изузетно нумизматиком богате територије Србије. Осамостаљењем Народног музеја 1881. године⁹ омогућени су континуиран развој збирке, који је трајао до Првог светског рата, као и бољи услови набавке и откупа нових, више од четири стотине недостајућих примерака византијских монетарних врста, већином појединачних налаза златника, али и првих скупних бронзаних депоа. Сви они су од 1871. године евидентирани и одређени основним детаљима монетарног описа, везаног за тип, начин откупа, места налаза, стања и врсте материјала од кога су ковани, у од те године, установљеној општој инвентарској књизи Музеја, која носи име *Инвентар ствари у Народном музеју*.¹⁰ Оваква обрада примерака пружила је слику колекције, која је покривала хронолошки распон ковања новца византијских царева од Аркадија до Комнина и која је захваљујући примерцима везаним налазом за територију Србије, као прворазредни извор монетарне циркулације на нашем тлу, али и његове економско-политичке историје и материјалне културе, имала несумљиву научну вредност и значај. Већ 1871. године, у ову инвентарску књигу уписан је под редним бројем 56 први византијски новац, златник Теодосија II. Њега, као и све примерке приспеле у византијску колекцију до 1914. године, данас је тешко са сигурношћу пратити. Они су, заједно са целокупном нумизматичком баштином Музеја, делили трагичну судбину ратом угрожених предмета, у условима показане неспремности надлежних људи у Министарству за предузимање њихове благовремене заштите. Њено очување, које је 1862. године пред турским бомбардовањем Београда, омогућила Шафарикова успешна евакуација целокупне колекције, овај пут није спроведено.¹¹ Део збирке који није разнесен из оштећених витрина и ормана првих ратних дана, када је гранатиран Музеј, због неефикасности паковања, транспорта и нејасног плана одредишта за смештај колекције, пребачен је у Косовску Митровицу, где га је запленила аустроугарска војска и највећим делом разнела.¹²

Стању византијске збирке која је на основу свог првог послератног пописа¹³ могла имати само десети део свог првобитног фонда, у потпуности би одговарао опис институције којој је припадала, а која је, 1919. године „представљала само сенку некадашњег Музеја“.¹⁴ На срећу, од те године, после прикупљања измештених фондова које је рат поштедео, заслугом стручњака у Музеју, подршком и материјалном помоћи државе и многих донатора, обновљени

8 Ковијанић 1990, 593–594.

9 Архив Народног музеја у Београду, 6/1, 1881.

10 Инвентар поред назива има ознаку *Књига 1* и евидентира све предмете који су приспели у Музеј од 1871. до 1900. године. Чува се у Одељењу нумизматике Народног музеја у Београду.

11 Кићевић 1960, 76.

12 Петковић 1921, 205–206.

13 Попис на немачком језику, затеченог дела музејске нумизматичке збирке који је сачињен по налогу окупационих власти чува се у Одељењу нумизматике Народног музеја у Београду.

14 Петковић 1921, 206.

Народни музеј поново је кренуо и без прекида скоро две наредне деценије, наставио са свим својим делатностима. За десетковане нумизматичке збирке, најважније је, свакако, било њихово поновно попуњавање. Судећи по инвентару, византијски новац је у колекцију почео поново да пристиже од 1922. године, најчешће откупима и у изузетно ретким приликама, поклонима. На основу његовог пописа, био је то фонд од свега педесетак примерака византијског новца, хронолошки разнородних емисија кованих у различитим периодима постојања Царства.¹⁵ Овом материјалу, кога чине већином појединачно откупљени златници и ретки сребрни примерци, важно је прикључити преко сто бронзаних номинала и данас сачуваних у колекцији, чији прилив су омогућила прва велика послератна систематска археолошка ископавања на локалитетима Стоби и Царичин Град, спроведена током треће деценије прошлог века. Без ближих података о набавци, тадашњем фонду су припадали и скупни бронзани налази, нажалост, непознатог места похрањивања, крајње неодређено евидентирани, као две стотине и пет килограма бронзаног новца. Идентификацију највећег броја нумизматичког материјала приспелог у збирку после Првог светског рата данас је тешко са сигурношћу извршити. Разлог томе је, у највећем броју случајева, његово непрецизно типолошко одређење и инвентарски попис без најнужнијих описа, па чак и имена владара коме припада. Оно што се, свакако, са сигурношћу може везати за њега је хронолошки прегледно излагање, са становишта византијске нумизматике најзначајнијих примерака из збирке, у поводу ораганизовања Другог међународног Византолошког конгреса у Београду, априла 1927. године.¹⁶ Био је то начин скретања пажње стручњака и мањег дела јавности на постојање ове вредне музејске збирке, која уз велике напоре надлежних у Музеју поново сакупља своје изгубљене делове, али се богати и новим, како би се по значају за нумизматичку науку приближила највреднијим византијским колекцијама на Балкану. На најадекватнији и културној јавности, најприступачнији начин, обновљена византијска збирка је представљена 1935. године, по први пут, хронолошки прегледна, у оквиру целокупне нумизматичке поставке у новооснованом Музеју кнеза Павла.¹⁷ Био је то искорак који је са колекцијом направио њен тадашњи руковаоц, др Јозо Петровић у односу на своје претходнике, који су деценијама прижељкивали да изложе вредне примерке византијске нумизматике, спречавани непостојећим или неадекватним витринама, лошим обезбеђењем предмета, и мањком простора.¹⁸ По принципима модерне музеологије, тада остварен радикални напредак организације и функционисања нумизматичког одељења у Музеју, трајао је до избијања Другог светског рата. Тада су све претходно покренуте активности везане за набавку, обраду и публикување колекције, како у дневним листовима,¹⁹ тако и у првом стручном часопису за нумизматику на југословенском простору, *Нумизматичару*,²⁰ заједно са

- 15 *Инвентар ствари у Народном музеју* Књига 2 евидентира све предмете који су приспели у Музеј од 1900. до 1934. године. Чува се у Одељењу нумизматике Народног музеја у Београду.
- 16 Експонате је у једној витрини изложио тадашњи кустос збирке др Јозо Петровић; *Годишњак Српске Краљевске академије* XXXVII (1928), 1929, 205.
- 17 Музеј кнеза Павла основан је 1935. године спајањем Музеја савремене уметности, Народног музеја и Уметничког одељења Министарства просвете.
- 18 Др Јозо Петровић (1892–1967), археолог и нумизматичар. У Одељењу нумизматике Народног музеја радио је у периоду од 1926. до 1941. године.
- 19 У листовима *Време* и *Политика* покренута је рубрика „Нумизматика“ за коју је написано преко осамдесет чланака са нумизматичким темама.
- 20 Први број часописа *Нумизматичар* изашао је у раскошној опреми 1934. године, а следећи и последњи предатни број, наредне 1935. године. Оба броја је приредио др Јозо Петровић.

очигледном популаризацијом нумизматике која је приближила колекцији њене љубитеље,²¹ стављене у функцију поновног очувања збирки, у чему се овога пута, на срећу и успело. Комплетна нумизматичка колекција, зазидана у једној просторији, у подруму Музеја, неоштећена је сачекала завршетак рата.

Склоњен и запакован на начин који су наметали ратни услови заштите, нумизматички фонд Народног музеја у првим послератним годинама обележиле су ревизије највреднијих збирки, каква је била и византијска.²² Мукотрпан посао сређивања њених примерака, годинама измештених из витрина и депоа, обавио је тадашњи шеф нумизматичког одељења, др Растислав Марић.²³ Овом времену припада нова организација византијске колекције подељене на два сегмента, фонд ситематски сакупљаних појединачних комада распоређених по збиркама златног, сребрног и бронзаног новца и фонд остава.

Реалан увид у стање византијске колекције – попуњености, броја и квалитета комада, праћен званичним пописима, најавио је нову фазу у проучавању њеног историјата. Њега је од тада могуће пратити преко примерака новца који су се у збирци налазили, обрађивали, чували и за њу набављали, за разлику од претходног периода, у коме се историја колекције упознаје само на основу сачуване архивске грађе.

На основу званичних инвентарских пописа, рађених у периоду од 1951. до 1953. године, у првом фонду се тих година налазило 114 примерака златног новца од Аркадија до Исака II Анђела, 16 примерака сребрног од Ираклија до Романа IV Диогена и 62 примерка бронзаног од Анастасија I до Манојла I Комнина.²⁴ Били су то затечени примерци малог сачуваног дела византијске колекције која је имала за собом један век сакупљања и основа са којом се даље кренуло у њено формирање које траје до данашњих дана. У највећој мери откупом, попуњавање је овога пута било олакшано одређеношћу монетарних типова и успостављеном хронологијом који су истакли јасне приоритете будуће набавке. Њих је тадашњи руковалац колекције Добрила Гај-Поповић²⁵ препознала кроз даљу попуну колекције златног новца, као и набавку сребрних примерака,²⁶ тада малобројних у збирци. Акценат на аквизицијама које би омогућиле слику континуиране и дуге циркулације византијског новца на нашој територији, у циљу формирања што потпуније и научно вредније колекције, био је проширен и на набавку већег броја византијских монетарних типова значајних за опште нумизматичке студије. Док је постепени прилив златног новца, кованог од V до XV века, омогућен средствима за његов откуп током последњих пола века удвостручио затечени послератни фонд, набавка нових сребрних примерака остварена је званично установљеном музејском разменом материјала. Остварена током шесдесетих и седамдесетих година прошлога века, она је набавком преко сто примерака, скоро у потпуности формирала данашњу колекцију сребрног византијског

- 21 Музеј је постао центар окупљања нумизматичара и колекционара, али и школске омладине код којих се развијао интерес за нумизматику; *Годишњак Српске Краљевске академије*, XXXIX, 1930, 196.
- 22 Од 1952. године Музеју је поново враћен назив Народни: Поповић, Јевремовић 1994, 25–26.
- 23 Др Растислав Марић (1905–1961), класични филолог. У Одељењу нумизматике Народног музеја радио је у периоду од 1945. до 1961. године.
- 24 *Инвентар златног новца бр. 280–362; Инвентар византијског сребрног новца бр. 1–15; Инвентар византијског бронзаног новца бр. 23–79; Инвентари се чувају у Одељењу нумизматике Народног музеја у Београду.*
- 25 Д. Гај-Поповић (1923–2005), историчар уметности. У Одељењу нумизматике Народног музеја радила је у периоду од 1961. до 1987. године.
- 26 Набавку целокупног византијског нумизматичког фонда остварену после Другог светског рада бележи *Општи инвентар Нумизматичко-епископског одељења установљен 1953. године.*

новца, коју чини нумизматички материјал хронолошки везан за карактеристичне периоде његове најобимније циркулације на нашим просторима у X и XI веку. Затечени материјал бронзаних нумизматичких налаза, кога су констатовале прве послератне ревизије византијске збирке, био је подстицај за одлуку послератних руковалаца збирке о даљем, систематском сакупљању остава похрањених на нашој територији. Судећи по њиховој бројности и великом значају за науку, као слика оптицаја византијског новца на територији централног Балкана, она се данас чини веома исправном и важном. Њихови бројни налази, сконцентрисани у стратешки најважнијим војним и урбаним центрима у близини Дунава, Саве и Велике Мораве, представљени су са двадесет седам остава бронзаног, сребрног и златног новца са око девет хиљада комада, показатељи су дуге историје византијског новца, најкарактеристичније одсликане у периодима успостављања монетаризације у VI и његове касније обнове у периоду од X до XIII века.²⁷

Прерасла у једну од најзначајних ризница Музеја, византијска нумизматичка колекција у периоду после Другог светског рата почела је да испуњава и своју јавну улогу музејске збирке, презентацијом одабраних примерака у нумизматичким корпусима,²⁸ научним часописима,²⁹ каталозима изложби³⁰ као и јавним излагањима.³¹ Значајно оствареној доступности византијског музејског нумизматичког блага, сведеној на публикување пре свега раритетних појединачних примерака и малобројних остава, као и ограничену изложбену презентацију са акцентом на златним и сребрним номиналима квалитетног ковања, недостајала је презентација његове целовитости која би назначила дугу историју сакупљања колекције и подвукла њен пуни научни значај. Ови задаци предати су времену у којем данас византијска нумизматичка збирка наставља свој живот поштујући основна начела свог устројства, постављена на почецима свог формирања под окриљем Народног музеја у Београду.

Дуг скоро два века, историјат византијске колекције Народног музеја у Београду започет је првим примерцима новца кога су грађани Србије сакупљали и поклањали свом првом музеју основаном 1844. године. Било је то време романтичарског и родољубивог заноса према старинама и националној прошлости, покренуто идејама и делатностима српске интелектуалне елите која је средином XIX века допринела развоју грађанске културе Кнежевине Србије и настанку најстарије државне музејске куће, данас Народног музеја у Београду. Основно начело његових оснивача, да се на једном месту сакупе и за потомство сачувају споменици националне прошлости, нарочито стари новац, свој пуни израз добило је формирањем првих музејских збирки. Међу њима, као најстарија и за кратко време најбројнија, издваја се нумизматичка колекција у којој је био заступљен и византијски новац.

27 Оставе фолиса VI века – Клиновац, Велико Орашје, Сува Река (Гај-Поповић 1973, 18–37; Гај-Поповић 1984, 18–30); остава хексаграма VII века – Валандово (Радић 1994, 75–84); оставе номизми X–XI века – Рам и Старчево и анонимних фолиса – Морава (Иванишевић, Радић 1997, 131–146); оставе трахеја из XII и XIII века – Причиновић – Мачва, Петровац на Млави, Злата, Грабовац (Бенцаревић 2003, 141–182), Азања, Црноуки, Гостивар, Кончул, Ковин, Маргум, Октоси-Дебар, Осаница, Пожаревац, Скопље, Стоби, Табановац, Врање, Заблаће, Краљево-Рашка, Шегонје и две оставе непознатог места налаза (Гај-Поповић 1980, 859–872).

28 MIB; MIBE; RIC; Metcalf 1988.

29 Поједини делови колекције византијског новца објављени су у периодичним публикацијама Народног музеја – *Зборник радова Народног музеја* и *Нумизматичар*: Марић 1962, 24–25; Гај-Поповић 1973, 18–37; Гај-Поповић 1984, 18–30; Радић 1994, 75–84; Иванишевић, Радић 1997, 131–150; Сумарно су обрађене оставе византијских трахеја из XII и XIII века у: Гај-Поповић 1980, 859–872; Рад на даљој обради поменутих остава са планом њиховог публикувања је у току.

30 *Novac kroz vekove*; *Ковање и ковнице*; *Сјај ковања*.

31 По завршеној реконструкцији зграде Народног музеја 1966. године, византијски новац је био изложен у оквиру сталне археолошке поставке са које је 1970. године заједно са свим изложеним нумизматичким материјалом повучен због неадекватног обезбеђења.

Најранији примерци, приспели у Музеј током првих година по његовом оснивању, пописани први пут у посебној групи као византијски новац, представљаће основу будуће музејске византијске колекције, већ од 1861. године издвојене као посебна збирка, систематски сређена, хронолошки подељена и инвентарисана у засебном инвентару. Овој одлуци, везаној за музејску делатност др Јанка Шафарика, допринела је свест о потреби формирања колекције коју чине примерци византијског новчарства везани по свом месту налаза за нумизматиком богату територију Србије и главне монетарне токове у периоду византијске власти на централном Балкану, која као извор монетарне историје сопственог тла има неоспорну научну вредност и значај. Захваљујући осамостаљењу Народног музеја од 1881. године и бољих услова набавке, византијски музејски фонд започиње живот савремене музејске нумизматичке колекције каква је остала до данашњих дана. Историјат збирке византијског новца испуњен је активностима многих руковалаца на њеном богаћењу, научној обради, популаризацији и излагању, али и великом напору за физичко очување фонда које је, у околностима два светска рата, изискивало њено склањање и сакривање, не увек довољно да спречи растурање и губљење у неповрат сакупљених целина. Континуирано сакупљање и набавка великог броја нових појединачних примерака византијског новца и остава континуирано је започело после Другог светског рата, у потпуности формирајући данашњу колекцију која, захваљујући бризи најстарије и најзначајније музејске установе у Србији, Народног музеју у Београду, труду и знању својих руковалаца и бројних поклонодаваца, наставља свој живот са циљем да као једна од значајних музејских колекција византијског новца пружи пуни научни допринос студијама нумизматике централног Балкана. Њена доступност и резултати су обавеза, али и на најбољи начин исказана захвалност једном великом труду који је постојао на дугом и тешком путу њеног сакупљања и очувања.

THE HISTORY OF THE COLLECTION

1

The collection of Byzantine coins of the National Museum in Belgrade, with its representative fund of more than 10,000 specimens, classified in collections of single finds and hoards, offers a survey of the Byzantine coinage minted in gold, silver and bronze, from the V to the XV century, and illustrates the coin circulation in the central Balkan region, linked with the north-western part of the empire.

Its foundation was initiated by the passion for collecting that arrived on the wave of the European romanticist movement in the XIX century, in a liberated Serbia, awakening an interest in the past at the time of its major civil and cultural development, giving rise to an awareness of the need to establish the first state museum institution, nowadays, the National Museum in Belgrade.

With its establishment, following the well-known memorandum the head of the Ministry of Education, Jovan Sterija Popović (1806–1856), issued on May 10th, 1844 to all the prefectures in Serbia, ordering the collection of old coins and other artefacts, the long history began of the oldest and biggest fund of the National Museum, its numismatic collection.¹

Imbued with this élan of romanticism, the people of Serbia at that time, “patriot-donors,” were the ones to lay the foundations of the collection in response to this scholarly and patriotic appeal, with donations for the future museum’s numismatic collection. The earliest information about them is contained in the inventory of the museum: *Списак ствари музеуму србском принадељећи* (The List of Items under the Care of the Museum of Serbia), already drawn up by 1848.² Created with the purpose of maintaining records and supervising all of the museum’s exhibits, which were kept in various places because the museum building had not yet been built – in the safe boxes of the Finance and Education Ministries and of the Serbian Education Society – this inventory bears special impor-

1 Archive of Serbia,
МПс, ф4, 519, 1860.

2 Дробњаковић 1949, 35–46;
The inventory is kept at
the Documentation Centre of the
National Museum in Belgrade.

tance for the numismatic collection of the museum. It contains a list of the entire collection, consisting of about 2,000 specimens. The contents of this list indicate the scope of the collection, as the biggest in the museum. Moreover, at the same time, with its chronological classification of specimens, from antiquity till the modern age, and classification according to the coinage of various rulers and states, the inventory reflects the clear intention of the founders to develop it, by means of further additions, into a comprehensive collection of coins.

In keeping with the concept of the collection but also because of the numerous finds of Byzantine coins, as a result of the conquest of territory and the establishment of Byzantine authority on the strategically important Danube border, the need for collecting Byzantine coins, in the aim of forming of a numismatic collection, was observed from the very beginning.

Unlike the majority of European museum collections of Byzantine coins, which were created out of previously collected, most frequently private collections that their owners presented as gifts, which constituted an important foundation and made their further enlargement much easier, the National Museum's Byzantine coin collection, which evolved, unfortunately, under different circumstances, faced a long and difficult path of development.³

Its origin relies on gifts, but also on the initial purchases of 40 silver and bronze coins and one gold denomination, listed in the 1848 inventory, placed for the first time in a separate group marked as Byzantine coinage. They were listed and expertly identified by Dr. Janko Šafarik (1814–1876), a reputed researcher of ancient artefacts from this region and one of the most prominent advocates of the idea to found the museum. He gave his fullest contribution to the development and forming of its numismatic collection starting from 1861, when he became the director of the National Museum. Numismatics became his main scholarly preoccupation, and Šafarik turned the National Museum into “a true museum institution”.⁴ From that time, the scientific method he used when studying numismatic material distinguished his papers, free of the characteristic romanticist exaltation,⁵ and gave the museum's collection the profile of modern numismatic collections. The result was the chronological classification of the entire collection of the museum into four entities, in which the Byzantine coins became a separate collection, systematically described, chronologically divided and listed in a separate inventory, which Šafarik entitled *Списак старих новаца римско-византијских налазећи се Народног музеју при Попечителству Просвећенија*. (List of Roman and Byzantine Coins of the National Museum Kept at the Ministry of Education).⁶ The list of each sample in the collection, with detailed descriptions of the representations and precisely identified inscriptions, was created with a knowledge based on the use of the known numismatic literature. Bearing in mind the chronological point in the collection, established then and preserved to this day, which marked the beginning of the minting of

3 The numismatic collection of the Bibliothèque National Paris and the Numismatics Cabinet of the University of Uppsala.

4 Поповић, Јевремовић 1994, 11.

5 Светић 1826, 191–196.

6 The inventory is kept at the Archive of the National Museum in Belgrade.

Byzantine coins – the time of Arcadius and his heirs in the eastern part of the Empire – we may conclude that the Sabatier’s Catalogue, which Šafarik had access to, served as model for this decision.⁷

The collection was described as “the most perfect in the Museum” in 1869 by Šafarik’s successor as director of the Museum, Stojan Novaković (1842–1915), at the time of his appointment.⁸ At the same time, this praise of Šafarik’s work was subsequently confirmed time and again by all who have handled the collection since and who have respected the principles established then, in its research and further enlargement, which continued in the direction of collecting primarily specimens of Byzantine coins, found in the rich territory of Serbia, in numismatic terms. The continuous development of the collection, which lasted until World War I, was made possible by the Museum becoming an independent institution in 1881,⁹ which resulted in better procurement conditions and the purchase of more than 400 missing specimens of Byzantine coins, mainly single finds of gold coins, but also of the first bronze coins. As of 1871, they were all recorded and described in basic monetary details regarding the issue, manner of purchase, location of finding, condition and kind of material of which they were minted, in the general inventory of the Museum, established in that year, under the title *Инвентар ствари у Народном музеју* (Inventory of Items in the National Museum).¹⁰ Such treatment of the exhibits, providing the picture of a collection that covered the chronological span of the Byzantine coinage from Arcadius to Comneni, and which, thanks to specimens linked by known provenance, was a first rate source of information about monetary circulation, and also about its political history and material culture, undoubtedly had scientific value. The first Byzantine coin, listed already in 1871 as no. 56 of this inventory, was a gold denomination of Theodosius II. This coin, like all the others that were registered in the Byzantine collection by 1914, is difficult to trace with any certainty, today. Along with the entire numismatic collection of the Museum, they shared the tragic fate of objects subject to the hazards of war because of the relevant ministry officials’ failure to make timely preparations for protecting them. Unlike in 1862, when Šafarik’s successful relocation of the entire collection saved it, ahead of the Turkish bombardment of Belgrade, they failed to do anything to protect the collection.¹¹ The items in the collection that were not stolen from the shattered display cabinets at the very beginning of the war, when the Museum was shelled, ended up in Kosovska Mitrovica because of inefficient packaging, transport and even an unclear plan about the destination of the collection, where it was confiscated by the Austro-Hungarian army and mainly dispersed.¹²

The state of the Byzantine collection, which, on the basis of the first post-war count,¹³ had only a tenth of its initial fund, fully corresponded to the description of the institution it belonged to and which, in 1919, “represented but a shadow of the former Museum.”¹⁴ Fortunately, as of that year, after gathering together the evacuated parts of the collection that had been spared in the war, thanks to experts from the Museum and the sup-

7 Sabatier 1862.

8 Ковијанић 1990, 593–594.

9 Archive of the National Museum in Belgrade, 6/1. 1881.

10 Besides the title, this inventory is marked as *Volume 1*, and in it are listed all the objects that arrived in the Museum in the period from 1871 to 1900. It is kept in the Numismatics Department of the National Museum in Belgrade.

11 Кићевих 1960, 76.

12 Петковић 1921, 205–206.

13 The list, in German, of the part of the Museum’s numismatic collection that was found, drawn up by order of the Occupation authorities, is kept in the Numismatics Department of the National Museum in Belgrade.

14 Петковић 1921, 206.

port and material assistance of the state and many donors, the reconstructed National Museum resumed all its activities without interruption for almost the next two decades. Naturally, the most important thing for the decimated numismatic collection was to find replacements for the missing items. Judging by the inventory list, Byzantine coins began arriving in the collection again in 1922, most frequently through purchases and, on extremely rare occasions, as gifts. According to the inventory, the collection only consisted of some 50 Byzantine coins of chronologically heterogeneous issues, minted in different periods.¹⁵ It is important to include more than 100 bronze coins that are still part of the collection, in this fund, which consisted mainly of purchased gold coins and rare silver denominations. The gathering of these bronze denominations was the result of the first, major, post-war systematic archaeological excavations in the Stobi and Caričin Grad, conducted during the third decade of the last century. Collective bronze finds, for which there were no data about their procurement and, unfortunately, no information about the location of their deposit and which were barely described, were listed in the then fund as 205 kilograms of bronze coins. It is difficult to reliably identify the majority of bronze coins that arrived in the collection after the First World War. In most cases, the reason was the inaccurate typological description and the inventory that lacked the most essential details, even the names of the rulers. What certainly can be linked with this fund is a chronologically organised list, in the context of Byzantine numismatics, of the most significant coins in the collection, made for the occasion of the Second International Congress of Byzantine Scholars, held in Belgrade in April 1927.¹⁶ It was a way to draw the attention of experts and a small portion of the public to the existence of this valuable museum collection which, thanks to the tremendous efforts by the relevant bodies of the Museum, was recovering the parts which had previously been lost, while also being enriched with new ones, in order to become comparable to some of the most valuable numismatic collections in the Balkans in terms of significance to numismatic studies. The renewed Byzantine collection was presented to the cultural public in the most adequate, most accessible and, for the first time, chronologically clear manner in 1935, as part of the entire numismatic exhibition in the newly founded Museum of Prince Pavle.¹⁷ It was a step forward with the collection, made by the keeper Dr. Jozo Petrović, in comparison with his predecessors, who had wished for decades to exhibit the valuable specimens of Byzantine numismatics but had been thwarted by the lack of or the inadequacy of their display boxes, poor security for the exhibits or the lack of space.¹⁸ This radical progress, according to the principles of modern numismatics, in the organisation and functioning of the Numismatics Department in the Museum lasted until the outbreak of World War II. At that point, all the previously initiated activities regarding the procurement, treatment and publication of the collection, both in the daily press¹⁹ and in the first professional periodical *Numizmatičar* (The Numismatist),²⁰ besides the obvious popularisation of numismatics,

- 15 *Инвентар ствари у Народном музеју* (Inventory of Items in the National Museum) *Volume 2*, listed all the items that arrived in the Museum in the period from 1900 to 1934. It is kept in the Numismatics Department of the National Museum in Belgrade.
- 16 The curator of the collection dr. Jozo Petrović, placed the exhibiton in one showcase; *Годишњак Српске Краљевске академије XXXVII* (1928), 1929, 205.
- 17 The Museum of Prince Pavle was founded in 1935, by merging the Museum of Contemporary Arts, the National Museum and the Arts Department of the Ministry of Education.
- 18 Dr. Jozo Petrović (1892–1967), archaeologist and numismatist. He worked in the Numismatics Department of the National Museum in the period from 1926 to 1941.
- 19 The *Време* and *Политика* dailies launched a Numismatics column, publishing more than 80 articles about numismatics.
- 20 The first issue of *Нумизматичар* was published in 1934, and the second and last pre-war number was printed the following year, in 1935. Both issues were edited by Dr. Jozo Petrović.

which gave amateurs a better insight into the collection,²¹ were placed in the function of safeguarding the collection, which, fortunately, succeeded this time. The complete numismatic collection was built into a wall in the basement of the Museum and was preserved until the end of the war.

Concealed and packed in a fashion imposed by wartime conditions of protection, the numismatic fund of the National Museum underwent a revision of the most valuable collections, such as the Byzantine one, in the years immediately after the war.²² The painstaking job of classifying the specimens that had been moved back and forth from various depots and display boxes for years, was performed by the head of the Numismatic Department, Dr. Rastislav Marić.²³ The new organisation of the Byzantine collection originated from this time, was divided into two segments - the fund of systematically collected single coins arranged in the collections of gold, silver and bronze denominations, and the fund of hoards.

A realistic insight into the state of the Byzantine collection – representation, number and quality of coins – accompanied by official inventories, announced a new phase in the study of its history. Since that time, it has been possible to follow the coins in the collection, analysed, kept and acquired for it, unlike in the previous period, when the history of the collection was known only on the basis of the preserved archives.

According to the official inventories, created in the period from 1951 to 1953, the initial fund then included 114 gold coins from Arcadius to Isaac II Angelus, 16 silver denominations from Heraclius to Romanus IV Diogenes and 62 bronze coins from Anastasius I to Manuel I Comnenus.²⁴ They were pieces of the small, preserved part of the Byzantine collection that had been collected over one century, and formed a base for completing the collection, which has lasted to this day. Mainly through purchases, work on its completion was easier this time, because the coins were classified and their chronology established, which provided a clear picture of priorities in future procurements. The priorities were recognised by Dobrila Gaj-Popović,²⁵ at that time in charge of the collection, as being the further completion of the collection of gold coins and the procurement of silver denominations,²⁶ of which there were few in the collection at that time. The focus in the acquisitions, which would provide for a picture of the continuous and long-lasting circulation of Byzantine coins in central Balkans region, was expanded to the procurement of a larger number of Byzantine coins that are important for general numismatic studies. While the increased inflow of gold coins, minted from the V to the XV century, made possible by funds designated for purchases during the last half century, has resulted in doubling the post-war fund, the procurement of silver denominations was carried out through the officially established exchange between museums. As it progressed in the 1960s and 1970s, resulting in the procurement of more than 100 specimens, this exchange is almost the sole origin of the present collection of silver Byzantine coins, consisting of numismatic material that is chronologically connected with

- 21 The Museum became the gathering place of numismatists and collectors, but also of students who developed an interest in numismatics; *Годишњак Српске Краљевске академије*, XXXIX, 1930, 196.
- 22 The museum was renamed the National Museum in 1952: Поповић, Јевремовић 1994, 25–26.
- 23 Dr. Rastislav Marić (1905–1961) was a classical philologist. He worked in the Numismatics Department of the National Museum from 1945 to 1961.
- 24 *Инвентар златног новца* (Inventory of Gold Coins), nos. 280–362; *Инвентар византијског сребрног новца* (Inventory of Byzantine Silver Coins), nos. 1–15; *Инвентар византијског бронзаног новца* (Inventory of Byzantine Bronze Coins), nos. 23–79; the inventories are kept in the Numismatics Department of the National Museum in Belgrade.
- 25 D. Gaj-Popović (1923–2005), art historian, worked in the Numismatics Department of the National Museum from 1961 to 1987.
- 26 The procurement of the entire Byzantine numismatic fund after World War II is described in the *Општи инвентар Нумизматичко-епископског одељења* (The Central Inventory of the Numismatics and Epigraphic Department), created in 1953.

the characteristic periods of the most massive circulation of these coins in central parts of the Balkans in the X and XI centuries. The bronze coins found in the collection during initial post-war revisions of the Byzantine collection, were an incentive for post-war handlers to continue the systematic collection of hoards deposited in Serbia. Judging by their numbers and outstanding scientific significance, as a picture of the circulation of Byzantine coins in the entire central Balkans, this decision seems to have been quite correct and important. Their numerous finds, concentrated in what were strategically the most important military and urban centres near the Danube, Sava and Velika Morava, presented in 27 hoards of bronze, silver and gold coins, containing around 9,000 pieces. They are indicators of the long history of Byzantine coins, reflected most characteristically in the periods of instituting the circulation of coins in the VI century and its subsequent revival in the period from the X to the XIII century.²⁷

Having grown to become one of the most important treasures of the Museum, the Byzantine numismatic collection, in the period after World War II, began fulfilling its public role as a museum collection, with presentations of selected coins in the numismatic catalogues,²⁸ periodicals,²⁹ and catalogues of exhibitions³⁰ and by means of public exhibitions.³¹ The great degree of accessibility of the Byzantine museum study numismatic treasure, reduced primarily to the publication of rare single coins and few hoards, through a limited display, focusing on gold and silver quality-minted denominations, lacked the presentation of its entirety, which would describe the long history of accumulating the collection and emphasise its full scientific significance. These tasks have been relegated to time in which, today, the numismatic collection continues its life, honouring the basic principles of its organisation, laid at its beginnings under the auspices of the National Museum in Belgrade.

The history of the Byzantine collection of the National Museum in Belgrade, spanning almost two centuries, began initially with specimens of coins that Serbian citizens collected and donated as gifts to their first museum, founded in 1844. This was a time of romantic and patriotic enthusiasm for antiquities and the national past, propelled by the ideas and activities of the Serbian intellectual elite, who, in the mid-XIX century, contributed to the development of civil culture in the Principality of Serbia and to the founding of the state's oldest museum, nowadays, the National Museum in Belgrade. The basic principle of its founders, which was to collect monuments of the nation's past, especially ancient coins, in one place and preserve them for posterity, was fully expressed through the formation of the first museum collections. Among them, the oldest, and, for a brief time, the biggest one was the numismatic collection, which included Byzantine coins.

The earliest specimens, obtained by the museum during the initial period of its existence, classified for the first time in a separate group as Byzantine coins, were to represent the foundation of the future museum's

27 Hoards of folles from the VI century – Klinovac, Veliko Orašje, Suva Reka (Gaj-Popović 1973, 18–37; Gaj-Popović 1984, 18–30); hoard of hexagrams from the VII century – Valandovo (Radić 1994, 75–84); hoards of nomismata from the X and XI centuries – Ram and Starčevo, and of anonymous folles – Morava (Ivanišević, Radić 1997, 131–146); hoards of trachea from the XII and XIII centuries – Pričinović – Mačva, Petrovac na Mlavi, Zlata, Grabovac (Benčarević 2003, 141–182), Azanja, Crnovuki, Gostivar, Končul, Kovin, Margum, Oktosi-Debar, Osanica, Požarevac, Skopje, Stobi, Tabanovac, Vranje, Zablac, Kraljevo-Raska, Šetonje and two hoards from an unknown provenance (Gaj-Popović 1980, 859–872).

28 MIB; MIBE; RIC; Metcalf 1988.

29 Certain parts of the collection of Byzantine coins were published in the periodicals of the National Museum – *Зборник радова Народног музеја* and *Нумизматичар*: Марић 1962, 24–25; Gaj-Popović 1973, 18–37; Gaj-Popović 1984, 18–30; Radić 1994, 75–84; Ivanišević, Radić 1997, 131–150; Summary descriptions of hoards of Byzantine trachea from the XII and XIII in: Gaj-Popović 1980, 859–872; The study is under way of the mentioned hoards, with a plan for their publication.

30 *Novac kroz vekove* (Coins Through the Centuries); *Ковање и ковнице* (Coinage and Mints); *Сјај ковања* (The Shine of Coinage).

31 After the reconstruction of the building of the National Museum in 1966, Byzantine coins were displayed within the permanent archaeological exhibition, but were withdrawn in 1970, with all the numismatic material, because of inadequate security.

Byzantine collection, separated already in 1861 into a special collection, systematically and chronologically organised and listed in a separate inventory. What contributed to this decision, connected to the museum activities of Dr. Janko Šafarik, was an awareness of the need to form a collection comprising specimens of Byzantine coins, linked to the numismatically rich territory of Serbia by their provenance and also linked to the main monetary trends in the period of Byzantine rule in the Central Balkans. Such a collection, as the source of the monetary history of this territory, would bear undisputed scientific value and significance. Thanks to the fact that the National Museum became independent in 1881 and to the better conditions for procurement, the museum's Byzantine fund began its existence as a modern numismatic collection and remains so to this day. Its history is marked by the activities of those who had worked on the enrichment, professional research, popularisation and exhibition of the Byzantine coins collection, and also by the tremendous efforts to physically preserve the fund, which, during two world wars, included concealment, which was not always sufficient to prevent the scattering or loss of the collected items. The collection and procurement of a large number of new, single specimens of Byzantine coins and hoards, which was resumed after World War II, rounds off the present-day collection, which, thanks to the care of the oldest and most significant museum institution in Serbia, the National Museum in Belgrade, and to the efforts and expertise of its curators and numerous donors, continues its life aimed at making a full scientific contribution to numismatic studies on the Central Balkans, as one of the major museum collections of Byzantine coins. Its accessibility and results are binding, but also the best expression of gratitude, for the great effort that has been invested on the difficult path to collect and preserve it.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

069 . 51 : 737 . 1 . 033 . 2 (497 . 11) (083 . 822)

РАДИЋ, Весна

Византијски новац из Народног музеја у
Београду / Весна Радић, Вујадин Иванишевић ;
[превод Тамара Родвел-Јовановић ;
фотографије Небојша Борић] = Byzantine
Coins from the National Museum in Belgrade /
Vesna Radić, Vujadin Ivanišević ;
[translation Tamara Rodwell-Jovanović ;
photographs Nebojša Borić] . - Београд =
Belgrade : Народни музеј, 2006 (Београд :
Публикум) . - 232 стр. : илустр. ; 28 cm. -
(Нумизматика = Numismatics ; 1)

Део текста упоредо на срп. и енгл. језику.
- Тираж 1 . 000 . - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија: стр 225-231.

ISBN 86-7269-086-9

1. Иванишевић, Вујадин

а) Народни музеј (Београд) - Збирка
византијског новца - Каталогизација б) Новац,
COBISS.SR-ID 132537868

ISBN 86-7269-086-9

Нумизматика 1

NUMISMATICS 1